

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۷/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۱۳

فصل نامه علمی - ترویجی پژوهش‌های مهدوی

سال هشتم، شماره ۲۹، تابستان ۱۳۹۸

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول و دوم از نظر توجه به مؤلفه‌های مهدویت

سیروس محمودی^۱

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول و دوم است. روش پژوهش از نوع تحلیل محتوا است. جامعه پژوهشی شامل تمام کتاب‌های درسی پایه اول تا دوازدهم می‌باشد که در سال ۱۳۹۷ چاپ شده است. ۴۱ جلد از کتاب‌های درسی به صورت هدف‌مند در نمونه قرار گرفت. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که:

۱. در دوره ابتدایی ۱۲۳ پاراگراف (بند)، مربوط به حوزه مهدویت بوده است. در این دوره به مؤلفه‌های «رویدادها و وقایع زندگی امام عصر عجل الله تعالی فرآوانی»، «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» و امامت و رهبری امام عصر عجل الله تعالی فرآوانی با ۲۵ فراوانی، توجه بیشتری شده و به مؤلفه «علت غیبت» با ۱ فراوانی توجه کمتری شده و به مؤلفه «موعود و منجی در ادیان» هیچ اشاره‌ای نشده است.

۲. در دوره متوسطه اول ۵۶ پاراگراف، مربوط به حوزه مهدویت بوده است. در این دوره به مؤلفه «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۳۳ فراوانی بیش‌ترین توجه و به مؤلفه «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۱ فراوانی کمترین توجه شده است.

---

۱. استادیار فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه پیام نور گروه علوم تربیتی (sirous1218@yahoo.com).

۳. در دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی، ۱۲۵ پاراگراف، مربوط به حوزه مهدویت بوده است. در این دوره به مؤلفه «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۵۵ فراوانی بیش‌ترین توجه و به مؤلفه «علت غیبت» با ۴ فراوانی کمترین توجه شده است.

۴. در کتاب‌های درسی مشترک دوره متوسطه دوم رشته‌های تجربی و ریاضی، ۸۷ پاراگراف، در حوزه مهدویت بوده است. در این دوره به مؤلفه «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۳۵ فراوانی بیش‌ترین توجه و به مؤلفه «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۱ فراوانی کمترین توجه شده است.

۵. فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی رشته علوم انسانی به طور معناداری از رشته‌های تجربی و ریاضی بیشتر بوده است.

واژگان کلیدی

مهدویت، تحلیل محتوا، کتاب‌های درسی.

مقدمه

آموزه مهدویت، در رویکرد اسلامی - شیعی، اندیشه‌ای فراگیر، با سابقه و نقطه اوج تعالی بشری است. این آموزه، بهترین و کامل‌ترین شیوه‌ها را برای نیل به زندگی متعالی و حیات طیبه انسان و جامعه انسانی - اعم از مادی و معنوی - تصویر و ترسیم کرده است. انتظار در معارف شیعی امری صرفاً ناظر به آینده نیست، بلکه دارای جامعیت تاریخی است و می‌تواند تمام ابعاد زندگی انسان معاصر را تحت الشعاع قرار دهد و او را به سمت سعادت واقعی رهنمون سازد. (نجفی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۴) به عقیده هنری کربن، اعتقاد به مسئله مهدویت، یکی از محوری‌ترین عناصر حکمت معنوی تفکر تشیع می‌باشد. وی بر این باور است که مهدویت آموزه‌ای اسلامی است که در عرفان اسلامی، جایگاه برجسته‌ای دارد. (موسوی گیلانی، ۱۳۷۲: ۱۲) علاوه بر این، اعتقاد به مهدویت، در زندگی بشر نقش مهمی دارد؛ بدان دلیل که انتظار آینده بهتر و ظهور دولت حق و عدل در طول تاریخ، مترقی‌ترین آرمان اجتماعی بوده است. این اعتقاد، سبب توجه روزافزون منتظران به موضوع مهدویت و زمینه‌سازی ظهور حضرت مهدی عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف شده است. در میان وظایف منتظران، ایجاد جامعه‌ای منتظر، مهم‌ترین وظیفه آنان به شمار می‌رود. تشکیل چنین جامعه‌آرمانی به الزاماتی نیاز دارد که یکی از آنها تربیت افراد جامعه منتظر است. (چناری، بیطرفان، ۱۳۹۳: ج ۳، ۱۱۶) بر این اساس، تربیت منتظران

حقیقی، از جمله ارزشمندترین و سرنوشت‌سازترین سرمایه‌های اخلاقی و معنوی است که باید ضمن صیانت از آن، به گسترش و انتقال مطلوب آن به نسل جدید اقدام کرد (مرزوقی، ۱۳۸۷: ۱۳۰). رویکرد تربیتی انتظار، سیمای آزادی‌بخش، بیداری‌آفرین و تحول‌گرا دارد و فراگیران را برای نوع خاصی از حیات اجتماعی، اخلاقی و فردی آماده می‌سازد. از این رو پرورش و تربیت انسان منتظر از جمله آرمان‌های رویکرد تربیتی انتظار است. این رویکرد دلالت‌های مشخص و متعددی برای برنامه‌های آموزشی و درسی دارد. این برنامه‌ها باید بتواند ضمن انتقال دانش، نگرش و رفتار و آمادگی‌های فردی و اجتماعی افراد را در جهت تحقق اهداف آرمانی فلسفه انتظار افزایش دهد؛ چرا که تحقق چنین هدف و رسالت بزرگی که آرمان الهی خلقت و نظام آفرینش، تلقی می‌گردد، نیازمند کسب آمادگی‌های تربیتی و پرورش انسان‌های آگاه، مصمم و دارای فضایل اخلاقی و معنوی است؛ به همین دلیل انتظار، نقش مهمی در تربیت، خودسازی، تحرک و امید خواهد داشت. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵: ۱۰۵)

در واقع، موضوع مهدویت و انتظار، از مباحث اساسی در تقویت ارزش‌های معنوی است که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۱: ۱۴، ۱۵، ۱۸) و همچنین در سند ملی برنامه درسی (سند ملی برنامه درسی، ۱۳۹۱: ۷، ۸، ۴۲، ۴۴، ۵۸) بر آن تأکید شده است. از این رو، نظام آموزش و پرورش، نقش اساسی در انتقال آموزه‌های مهدویت به نسل جوان به عهده دارد. در نظام‌های آموزشی متمرکز (از جمله نظام آموزشی ایران)، کتاب‌های درسی، اهمیت ویژه‌ای دارند، به طوری که غالب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود. (یارمحمدیان، ۱۳۹۰: ۲۳)

کتاب‌های درسی همه روزه به وسیله معلمان و دانش‌آموزان به کار می‌رود و گاهی به عنوان اصل و اساس برنامه درسی، مورد تأکید معلمان واقع می‌شوند. (آل تباچ، ۱۳۹۱: ۷۵۶) از این نظر محتوای کتاب‌های درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است و تحلیل و بررسی این محتوا برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی مضاعف دارد. (نیکلس، ۱۳۸۱: ۶۲) برای این اساس، در پژوهش حاضر، وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول و دوم در خصوص توجه به مؤلفه‌های مهدویت بررسی شده است.

پیشینه تحقیق

مرزوقی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان *سیمای مهدویت در برنامه‌های آموزشی مدارس: رویکردی به فلسفه تربیتی انتظار*، نشان دادند که در آموزش و پرورش کشور، توجه نظام مند و برنامه‌ریزی منظمی در حوزه هدف‌گذاری و تدوین محتوا در خصوص آموزش و گسترش تفکر مهدویت، صورت نگرفته است.

جعفری هرندی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان *تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به مباحث مهدویت*، به این نتیجه رسید که به ترتیب، کتاب‌های درسی فارسی (۴۳/۳ درصد موارد)، هدیه‌های آسمانی (۴۱/۵ درصد موارد) و تعلیمات اجتماعی (۱۵/۲ درصد موارد) توجه بیشتری به حوزه مهدویت داشته‌اند.

امینی و همکاران (۱۳۹۱) پژوهشی با عنوان *تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان و فارسی مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت انجام دادند*. یافته‌های این پژوهش نشان داد که توجه به نمادها و مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های یاد شده بسیار کم می‌باشد.

ادیب و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان *بررسی تحلیلی-نظری راهکارهای بهبود عملکرد نهادهای تربیتی جمهوری اسلامی ایران در تربیت زمینه‌ساز ظهور با اذعان بر ضعف عملکرد نهادهای تربیتی در تربیت زمینه‌ساز*، بر نهادهای آموزش و پرورش، خانواده، دولت، سازمان‌ها و شوراهای فرهنگی - تربیتی، مساجد، هیئت‌ها، حوزه علمیه و دانشگاه‌ها تأکید نموده است.

جعفری هرندی و نجفی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان *بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های مهدویت در محتوای برنامه درسی دوره متوسطه ایران*، ده جلد از کتاب‌های درسی دوره متوسطه را مورد بررسی قرار دادند. نتایج این پژوهش نشان داد که به ترتیب کتاب‌های *درسی دین و زندگی* (۴۹ درصد موارد)، *ادبیات فارسی* (۳۱ درصد موارد)، *مطالعات اجتماعی* (۱۲/۷ درصد موارد) و *تاریخ* (۷/۵ درصد موارد) توجه بیشتری به حوزه مهدویت داشته‌اند.

بقایی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان *الگوی مفهومی-عملیاتی راه انداز راهبردهای تربیت مهدوی در نظام آموزشی کشور*، بر حوزه‌های سه‌گانه مغزافزار، نرم‌افزار و سخت‌افزار در حوزه الگوی تربیت مهدوی تأکید نموده است.

ادیب و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان *ادراک دانش‌آموزان فارغ‌التحصیل سوم متوسطه نظری از مهدویت نشان دادند که دانش‌آموزان در زمینه مهدویت صرفاً از اطلاعات مربوط به شناخت ظاهری و کلی برخوردار هستند و آگاهی‌های مورد نیاز را دریافت نکرده‌اند و معرفت*

لازم به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را ندارند.

حکیم زاده و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان *میزان توجه به موضوع مهدویت و انتظار در کتاب‌های منتخب دروس معارف اسلامی دانشگاه‌ها* نشان دادند که در کتاب‌های ذکر شده ۹۹ بار به مؤلفه‌های مهدویت اشاره شده است که میزان آن در کتاب‌های *معارف اسلامی ۲* و *۱* به ترتیب ۹۷ و ۲ بار می‌باشد.

جعفری هرنندی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان *بررسی و مقایسه میزان توجه به مفاهیم مهدویت در کتب درسی معارف اسلامی آموزش و پرورش (از سال ۱۳۳۰ تا سال ۱۳۸۷)* نشان دادند که بعد از انقلاب اسلامی در کتاب‌های درسی *معارف اسلامی*، به مؤلفه‌های مهدویت توجه بیشتری شده است.

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که پژوهش‌های انجام شده در زمینه وضعیت مؤلفه‌های مهدویت در محتوای کتاب‌های درسی (مرزوقی، ۱۳۸۷؛ جعفری هرنندی، ۱۳۹۱؛ امینی و همکاران، ۱۳۹۱؛ جعفری هرنندی و نجفی، ۱۳۹۲)، مربوط به سال ۱۳۹۲ و قبل از آن می‌باشد. از سوی دیگر در چهار سال اخیر نظام آموزش و پرورش شاهد تغییرات گسترده‌ای هم‌چون حذف پایه پیش دانشگاهی، اضافه شدن پایه ششم به دوره ابتدایی، تغییر کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، کاهش حجم کتاب‌های دین و زندگی در رشته‌های تجربی و ریاضی، تغییر محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه دوم و اضافه شدن کتاب‌های درسی جدید هم‌چون *تحلیل فرهنگی و هویت اجتماعی* به دوره متوسطه دوم بوده است. بنابراین یافته‌های تحقیقات گذشته، پاسخ‌گوی وضعیت کنونی کتاب‌های درسی نمی‌باشد. بر این اساس در پژوهش حاضر، کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول و دوم (چاپ سال ۱۳۹۷)، با رویکردی جامع و کل‌نگر، مورد بررسی قرار گرفته شده است. این پژوهش می‌تواند در زمینه رفع خلأهای پژوهشی، فرهنگی و تربیتی در این حوزه راهگشا می‌باشد.

روش تحقیق

در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. روش تحلیل محتوا یکی از روش‌هایی است که در چند دهه اخیر به شدت رو به گسترش بوده است. (کرپیندورف، ۱۳۹۴؛ هولستی، ۱۳۷۳؛ ساروخانی، ۱۳۸۳) کرلینجر تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است. (بیابانگرد، ۱۳۸۴: ۳۹۰) در

این روش پژوهشگر می‌کوشد از طریق مطالعه یک پیام مکتوب یا شفاهی، به داده‌هایی دست یابد تا به کمک آنها، به بررسی سؤالات یا فرضیات تحقیق بپردازد. (بورگ و گال، ۱۳۸۴) مقوله‌بندی در این تحقیق به روش جعبه‌ای است؛ یعنی طبقات (مقوله‌ها) پیش از اجرای تحقیق تعیین می‌شوند و به همین دلیل به آن روش از پیش تعیین شده می‌گویند. (نوریان، ۱۳۸۷)

الف) جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش، کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول و دوم در سال تحصیلی ۹۷-۹۸ است. ۱۵ جلد از کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، ۱۰ جلد از کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول و ۱۶ جلد از کتاب درسی دوره متوسطه دوم به صورت هدف‌مند در نمونه قرار گرفت.

ب) ابزار اندازه‌گیری

در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، از فهرست واریسی تحلیل محتوا، استفاده شده است.

ج) روایی ابزار اندازه‌گیری

برای تعیین روایی فهرست واریسی تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است. به این ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوای از لحاظ توجه به مؤلفه‌های مورد بحث در اختیار سه نفر نواز صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های معارف اسلامی) برای تغییر و اصلاح قرار گرفت که پس از اعمال نظرات آنها فهرست واریسی تحلیل محتوای نهایی تهیه گردید.

د) پایایی ابزار اندازه‌گیری

برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری، از تکنیک اجرای مجدد استفاده شد. بدین صورت که فرم نهایی تحلیل محتوا، به طور مجزا و همزمان در اختیار پژوهشگر دیگری قرار داده شد که به طور مجزا، چند درس از برخی از کتاب‌ها را تحلیل نمایند، ضریب همبستگی داده‌های حاصل، ۰/۹۴ بوده است.

و) تعیین واحدهای تحلیل

برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، در این پژوهش واحد تحلیل، پاراگراف (بند) در نظر گرفته شده است.

یافته‌های تحقیق

در این بخش یافته‌های پژوهش بر مبنای سؤالات پژوهش ارائه می‌شود.
سؤال اول: وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در خصوص توجه به مؤلفه‌های مهدویت چگونه است؟

الف) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه اول ابتدایی

بررسی کتاب‌های درسی پایه اول ابتدایی نشان داد که در این پایه هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های مهدویت نشده است.

ب) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی

مطابق با جدول (۱)، در پایه دوم ابتدایی در درس هدیه‌های آسمان، ۱۵ پاراگراف (بند) در حوزه مهدویت بوده است. که ۸ مورد (۳/۵۳ درصد) مربوط به مؤلفه مسؤلیت‌ها و وظایف منتظران و ۷ مورد (۷/۴۶ درصد) مربوط به مؤلفه رویدادها و وقایع زندگی امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف می‌باشد.

جدول (۱): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی پایه دوم

مؤلفه‌ها	کتاب‌های درسی	هدیه‌های آسمان	فارسی	مجموع	درصد
علت غیبت	۰	۰	۰	۰	۰
مسؤلیت‌ها و وظایف منتظران	۸	۸	۰	۸	۳/۵۳
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۰	۰	۰
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰
رویدادها و وقایع زندگی امام <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۷	۷	۰	۷	۷/۴۶
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۰	۰	۰
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۱۵	۱۵	۰	۱۵	۱۵
درصد	۱۰۰	۱۰۰	۰	۱۰۰	۱۰۰

ج) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی

مطابق با جدول (۲)، در کتاب‌های درسی پایه سوم در درس «فارسی» ۹ پاراگراف (بند) در حوزه مهدویت بوده است. ۶ مورد (۶۶/۷ درصد) مربوط به مؤلفه «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» می‌باشد و مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران»، «رویدادها و وقایع زندگی امام» و «امامت و رهبری امام عصر علیه السلام» هر کدام دارای ۱ فراوانی (۱۱/۱ درصد) می‌باشند.

جدول (۲): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی پایه سوم

مؤلفه‌ها	کتاب‌های درسی	هدیه آسمان	فارسی	مطالعات اجتماعی	مجموع	درصد
علت غیبت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۰	۰	۱	۰	۱	۱۱/۱
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۶	۰	۶	۶۶/۷
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>علیه السلام</small>	۰	۰	۰	۰	۰	۰
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰	۰
رویدادها و وقایع زندگی امام <small>علیه السلام</small>	۰	۰	۱	۰	۱	۱۱/۱
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
امامت و رهبری امام عصر <small>علیه السلام</small>	۰	۰	۱	۰	۱	۱۱/۱
مجموع	۰	۰	۹	۰	۹	۱۰۰
درصد			۱۰۰	۰	۱۰۰	

د) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه چهارم ابتدایی

مطابق با جدول (۳) در پایه چهارم در درس «هدیه‌های آسمان» ۲۹ پاراگراف (بند) در حوزه مهدویت بوده است. ۱۶ مورد (۵۵/۲ درصد) مربوط به مؤلفه «ویژگی‌های حکومت امام عصر علیه السلام»، ۱۰ مورد (۳۴/۵ درصد) مربوط به «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» و ۳ مورد (۱۰/۳ درصد) مربوط به «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» می‌باشد.

جدول (۳): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی پایه چهارم

مؤلفه‌ها	کتاب‌های درسی	هدیه آسمان	فارسی	مطالعات اجتماعی	مجموع	درصد
علت غیبت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۰	۰	۰	۰	۰	۱۰/۳
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۰	۰	۰	۳۴/۵
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>علیه السلام</small>	۰	۱۶	۰	۰	۱۶	۵۵/۲
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰	۰

درصد	مجموع	مطالعات اجتماعی	فارسی	هدیه آسمان	کتاب‌های درسی / مؤلفه‌ها
۰	۰	۰	۰	۰	رویدادها و وقایع زندگی امام
۰	۰	۰	۰	۰	روایات معصومین در زمینه مهدویت
۰	۰	۰	۰	۰	امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>
۱۰۰	۲۹	۰	۰	۲۹	مجموع
	۱۰۰	۰	۰	۱۰۰	درصد

هـ) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه پنجم ابتدایی

مطابق با جدول (۴) در پایه پنجم در درس «هدیه‌های آسمان»، ۴۲ پاراگراف (بند) مربوط به حوزه مهدویت بوده است. ۲۰ مورد (۴۷/۶ درصد) مربوط به مؤلفه «رویدادها و وقایع زندگی امام عجل الله تعالی فرجه الشریف»، ۱۴ مورد (۳۳/۳ درصد) مربوط به مؤلفه «امامت و رهبری امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف»، ۴ مورد (۹/۵ درصد) مربوط به مؤلفه «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران»، ۳ مورد (۷ درصد) مربوط به مؤلفه «روایات معصومین عجل الله تعالی فرجه الشریف در زمینه مهدویت» و ۱ مورد (۲/۴ درصد) مربوط به مؤلفه «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» می‌باشد.

جدول (۴): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی پایه پنجم

درصد	مجموع	مطالعات اجتماعی	فارسی	هدیه‌های آسمان	کتاب‌های درسی / مؤلفه‌ها
۰	۰	۰	۰	۰	علت غیبت
۹/۵	۴	۰	۰	۴	مسئولیت‌ها و وظایف منتظران
۲/۴	۱	۰	۰	۱	شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور
۰	۰	۰	۰	۰	ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>
۰	۰	۰	۰	۰	موعود و منجی در ادیان
۴۷/۶	۲۰	۰	۰	۲۰	رویدادها و وقایع زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>
۷	۳	۰	۰	۳	روایات معصومین در زمینه مهدویت
۳۳/۳	۱۴	۰	۰	۱۴	امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>
	۴۲	۰	۰	۴۲	مجموع
	۱۰۰	۰	۰	۱۰۰	درصد

و) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی

مطابق با جدول (۵) در پایه ششم در درس «هدیه‌های آسمان» ۲۸ پاراگراف (بند) مربوط به حوزه مهدویت توجه بوده است. ۱۰ مورد (۳۵/۷ درصد) مربوط به مؤلفه «امامت و رهبری امام عصر»، ۹ مورد (۳۲ درصد) مربوط به مؤلفه «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران»، ۶ مورد

۲۱/۴ درصد) مربوط به مؤلفه «رویدادها و وقایع زندگی امام» می‌باشد و مؤلفه‌های «علت غیبت»، «ویژگی‌های حکومت امام عصر علیه السلام» و «روایات معصومین در زمینه مهدویت» هر کدام دارای ۱ فراوانی (۳/۶ درصد) می‌باشد و به سایر مؤلفه‌ها هیچ اشاره‌ای نشده است.

جدول (۵): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی پایه ششم

مؤلفه‌ها	کتاب‌های درسی	هدیه‌های آسمان	فارسی	مطالعات اجتماعی	مجموع	درصد
علت غیبت	۱	۱	۰	۰	۱	۳/۶
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۹	۹	۰	۰	۹	۳۲
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۰	۰	۰	۰
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>علیه السلام</small>	۱	۱	۰	۰	۱	۳/۶
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰	۰
رویدادها و وقایع زندگی امام عصر <small>علیه السلام</small>	۶	۶	۰	۰	۶	۲۱/۴
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۱	۱	۰	۰	۱	۳/۶
امامت و رهبری امام عصر <small>علیه السلام</small>	۱۰	۱۰	۰	۰	۱۰	۳۵/۷
مجموع	۲۸	۲۸	۰	۰	۲۸	۱۰۰
درصد		۱۰۰			۱۰۰	

ر جمع‌بندی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

مطابق با جدول شماره (۶)، در دوره ابتدایی ۱۲۳ پاراگراف (بند) مربوط به حوزه مهدویت بوده است. به ترتیب پایه‌های پنجم با ۴۲ فراوانی (۳۴ درصد)، پایه چهارم با ۲۹ فراوانی (۲۳/۶ درصد)، پایه ششم با ۲۸ فراوانی (۲۲/۸ درصد)، پایه دوم با ۱۵ فراوانی (۱۲/۲ درصد)، پایه سوم با ۹ فراوانی (۷/۳ درصد) بیش‌ترین توجه را به مؤلفه‌های مهدویت داشته‌اند. در پایه اول ابتدایی هیچ توجهی به مؤلفه‌های مهدویت نشده است. در این دوره تحصیلی، به ترتیب به مؤلفه‌های «رویدادها و وقایع زندگی امام عصر علیه السلام» با ۳۴ فراوانی (۲۷/۶ درصد)، «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» و «امامت و رهبری امام عصر علیه السلام» هر کدام با ۲۵ فراوانی (۲۰/۳ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» و «ویژگی‌های حکومت امام عصر علیه السلام» هر کدام با ۱۷ فراوانی (۱۳/۸ درصد)، توجه بیشتری شده است و به مؤلفه‌های «روایات معصومین علیهم السلام در زمینه مهدویت» با ۴ فراوانی (۳/۳ درصد)، «علت غیبت» با ۱ فراوانی (۸/۸ درصد) توجه کمتری شده است و به مؤلفه «موعود و منجی در ادیان» هیچ اشاره‌ای نشده است.

جدول (۶): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی (پایه اول تا ششم)

مؤلفه‌ها	پایه	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	مجموع	درصد
علت غیبت	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۱/۸
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۰	۸	۱	۳	۴	۹	۲۵	۲۵/۳	۲۰/۳
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۶	۱۰	۱	۰	۱۷	۱۳/۸	۱۳/۸
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۱۶	۰	۱	۱۷	۱۳/۸	۱۳/۸
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
رویدادها و وقایع زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۷	۱	۰	۲۰	۶	۳۴	۲۷/۶	۲۷/۶
روایات معصومین <small>علیهم السلام</small> در زمینه مهدویت	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۴	۳/۳	۳/۳
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۱	۰	۱۴	۱۰	۲۵	۲۰/۳	۲۰/۳
مجموع	۰	۱۵	۹	۲۹	۴۲	۲۸	۱۲۳	۱۰۰	۱۰۰
درصد	۰	۱۲/۲	۷/۳	۲۳/۶	۳۴	۲۲/۸	۱۰۰		

سؤال دوم: وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول در خصوص توجه به مؤلفه‌های مهدویت چگونه است؟

الف) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه هفتم متوسطه اول

مطابق با جدول (۷) در پایه هفتم، هیچ اشاره‌ای به موضوع مهدویت نشده است.

جدول (۷): فراوانی مؤلفه‌های مفهومی مهدویت در کتاب‌های درسی پایه هفتم

مؤلفه‌ها	کتاب‌های درسی	پیام‌های آسمان	فارسی	مطالعات اجتماعی	مجموع
علت غیبت	۰	۰	۰	۰	۰
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۰	۰	۰	۰	۰
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۰	۰	۰
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰
رویدادها و وقایع زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۰	۰	۰
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۰	۰	۰	۰	۰

ب) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه هشتم متوسطه اول

مطابق با جدول (۸) در پایه هشتم در درس «فارسی» ۵ پاراگراف (بند) مربوط به حوزه مهدویت بوده است. ۴ مورد مربوط به «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» و ۱ مورد مربوط به مؤلفه «علت غیبت» می‌باشد.

جدول (۸): فراوانی مؤلفه‌های مفهومی مهدویت در کتاب‌های درسی پایه هشتم

مؤلفه‌ها	کتاب‌های درسی	پیام‌های آسمان	فارسی	مطالعات اجتماعی	مجموع	درصد
علت غیبت	۰	۰	۱	۰	۱	۲۰
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۰	۰	۴	۰	۴	۸۰
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۰	۰	۰	۰
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰	۰
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰	۰
رویدادها و وقایع زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰	۰
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۰	۰	۵	۰	۵	۱۰۰
درصد	۰	۰	۱۰۰	۰	۱۰۰	

ج) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه نهم متوسطه اول

مطابق با جدول (۹) در پایه نهم، ۵۱ پاراگراف (بند) مربوط به مؤلفه‌های مهدویت بوده است. کتاب پیام‌های آسمان با ۴۶ مورد (۹۰ درصد)، کتاب فارسی با ۳ مورد (۶ درصد) و کتاب‌های مطالعات اجتماعی و آمادگی دفاعی هر کدام با ۱ فراوانی (۲ درصد)، بیش‌ترین توجه را به مؤلفه‌های مهدویت داشته‌اند. در این پایه تحصیلی به ترتیب به مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۲۹ فراوانی (۶۰ درصد)، «ویژگی‌های حکومت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف» با ۷ فراوانی (۱۳/۷ درصد) بیش‌ترین توجه شده و به مؤلفه‌های «رویدادها و وقایع زندگی امام عجل الله تعالی فرجه الشریف» و «روایات معصومین در زمینه مهدویت» هر کدام با ۴ فراوانی (۷/۸ درصد)، «علت غیبت»، «موعود و منجی در ادیان» و «امامت و رهبری امام عصر» با ۲ فراوانی (۳/۹ درصد) و «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۱ فراوانی (۲ درصد) توجه کمتری شده است.

جدول (۹): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی پایه نهم

مؤلفه‌ها	کتاب‌های درسی	پیام‌های آسمان	فارسی	مطالعات اجتماعی	آمادگی دفاعی	مجموع	درصد
علت غیبت	۲	۰	۰	۰	۰	۲	۳/۹
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۲۴	۳	۱	۱	۱	۲۹	۶۰
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۲
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۷	۰	۰	۰	۰	۷	۱۳/۷
موعود و منجی در ادیان	۲	۰	۰	۰	۰	۲	۳/۹
رویدادها و وقایع زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۴	۰	۰	۰	۰	۴	۷/۸
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۴	۰	۰	۰	۰	۴	۷/۸
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۲	۰	۰	۰	۰	۲	۳/۹
مجموع	۴۶	۳	۱	۱	۱	۵۱	۱۰۰
درصد	۹۰	۶	۲	۲	۲	۱۰۰	

د) جمع‌بندی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول

مطابق با جدول شماره (۱۰)، در دوره متوسطه اول ۵۶ پاراگراف (بند) مربوط به مؤلفه‌های مهدویت بوده است. پایه نهم با ۵۱ فراوانی (۹۱ درصد)، پایه هشتم با ۵ فراوانی (۹ درصد) بیش‌ترین توجه را به مؤلفه‌های مهدویت داشته‌اند و در پایه هفتم هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های مهدویت نشده است. در این دوره به مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۳۳ فراوانی (۵۹ درصد)، «ویژگی‌های حکومت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف» با ۷ فراوانی (۱۲/۵ درصد) توجه بیشتری شده و به مؤلفه‌های «رویدادها و وقایع زندگی امام عجل الله تعالی فرجه الشریف» و «روایات معصومین در زمینه مهدویت» با ۴ فراوانی (۷/۱ درصد)، «امامت و رهبری امام عصر» با ۲ فراوانی (۳/۶ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۱ فراوانی (۱/۸ درصد) توجه کمتری شده است.

جدول (۱۰): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول (پایه‌های هفتم تا نهم)

مؤلفه‌ها	پایه	هفتم	هشتم	نهم	مجموع	درصد
علت غیبت	۰	۱	۲	۳	۵/۴	
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۰	۴	۲۹	۳۳	۵۹	

پایه	هفتم	هشتم	نهم	مجموع	درصد
مؤلفه‌ها					
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۱	۱	۱/۸
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۷	۷	۱۲/۵
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۲	۲	۳/۶
رویدادها و وقایع زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۴	۴	۷/۱
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۴	۴	۷/۱
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۲	۲	۳/۶
مجموع	۰	۵	۵۱	۵۶	۱۰۰
درصد	۰	۹	۹۱	۱۰۰	

سؤال سوم: وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی، در خصوص توجه به مؤلفه‌های مهدویت چگونه است؟

الف) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه دهم رشته علوم انسانی

مطابق با جدول (۱۱) در پایه دهم رشته علوم انسانی، هیچ اشاره‌ای به موضوع مهدویت نشده است.

جدول (۱۱): فراوانی مؤلفه‌های مفهومی مهدویت در کتاب‌های درسی پایه دهم

مؤلفه‌ها	کتاب‌های درسی	دین و زندگی ۱ کد ۱۱۰۲۰۵۵	فارسی ۱	جامعه‌شناسی ۱	تاریخ ۱
علت غیبت	۰	۰	۰	۰	۰
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۰	۰	۰	۰	۰
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۰	۰	۰
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰
رویدادهای تاریخی زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۰	۰	۰
امامت و رهبری امام عصر	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۰	۰	۰	۰	۰

ب) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه یازدهم رشته علوم انسانی

مطابق با جدول (۱۲)، در محتوای کتاب‌های درسی پایه یازدهم رشته علوم انسانی ۱۱۳ پاراگراف (بند) مربوط به مؤلفه‌های مهدویت بوده است. کتاب‌های *دین و زندگی ۲* با ۱۰۴ فراوانی (۹۲ درصد)، *فارسی ۲* با ۷ فراوانی (۶/۲ درصد) و *جامعه‌شناسی ۲* و *تاریخ ۲* هر کدام با ۱ فراوانی (۹ درصد) بیش‌ترین فراوانی را داشته‌اند. به ترتیب به مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و

وظایف منتظران» با ۴۳ فراوانی (۳۸ درصد)، «روایات معصومین در زمینه مهدویت» با ۱۵ فراوانی (۱۳/۳ درصد)، «امامت و رهبری امام عصر علیه السلام» با ۱۴ فراوانی (۱۲/۴ درصد)، «ویژگی‌های حکومت امام عصر علیه السلام»، «موعود و منجی در ادیان» هر کدام با ۱۲ فراوانی (۱۰/۶ درصد)، بیش‌ترین توجه شده و به مؤلفه‌های «رویدادها و وقایع زندگی امام عصر» با ۷ فراوانی (۶/۲ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۶ فراوانی (۵/۳ درصد)، «علت غیبت» با ۴ فراوانی (۳/۵ درصد) توجه کمتری شده است.

جدول (۱۲): فراوانی مؤلفه‌های مفهومی مهدویت در کتاب‌های درسی پایه یازدهم رشته علوم انسانی

کتاب‌های درسی مؤلفه‌ها	دین و زندگی ۲ کد ۱۱۱۲۰۵۵	فارسی ۲	جامعه شناسی ۲	تاریخ ۲	مجموع	درصد
علت غیبت	۴	۰	۰	۰	۴	۳/۵
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۳۵	۷	۱	۰	۴۳	۳۸
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۶	۰	۰	۰	۶	۵/۳
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>علیه السلام</small>	۱۲	۰	۰	۰	۱۲	۱۰/۶
موعود و منجی در ادیان	۱۱	۰	۰	۱	۱۲	۱۰/۶
رویدادها و وقایع زندگی امام عصر <small>علیه السلام</small>	۷	۰	۰	۰	۷	۶/۲
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۱۵	۰	۰	۰	۱۵	۱۳/۳
امامت و رهبری امام عصر <small>علیه السلام</small>	۱۴	۰	۰	۰	۱۴	۱۲/۴
مجموع	۱۰۴	۷	۱	۱	۱۱۳	۱۰۰
درصد	۹۲	۶/۲	۱/۹	۱/۹	۱۰۰	

ج) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی

مطابق با جدول (۱۳) در پایه دوازدهم رشته علوم انسانی، ۱۲ پاراگراف (بند) مربوط به مؤلفه‌های مهدویت بوده است. کتاب دین و زندگی ۳، ۱۱ فراوانی (۹۱/۷ درصد) و تحلیل فرهنگی، ۱ فراوانی (۳/۳ درصد) داشته است. و سایر کتاب‌ها توجهی به مؤلفه‌های مهدویت نداشته‌اند. در این پایه، مؤلفه «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» ۱۲ فراوانی (۱۰۰ درصد) داشته است و به سایر مؤلفه‌های مهدویت توجهی نشده است.

جدول (۱۳): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته علوم انسانی

کتاب‌های درسی مؤلفه‌ها	دین و زندگی ۳ کد ۱۱۲۲۰۵۵	فارسی ۳	تاریخ ۳	تحلیل فرهنگی	مجموع	درصد
علت غیبت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۱۱	۰	۰	۱	۱۲	۱۰۰
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۰	۰	۰	۰
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عصر رجاء الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰	۰
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰	۰
رویدادهای تاریخی زندگی امام عصر <small>عصر رجاء الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰	۰
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
امامت و رهبری امام عصر <small>عصر رجاء الشریف</small>	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۱۱	۰	۰	۱	۱۲	۱۰۰
درصد	۹۱/۷	۰	۰	۳/۳	۱۰۰	

د) جمع‌بندی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی مطابق با جدول شماره (۱۴)، در دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی، ۱۲۵ پاراگراف (بند) مربوط به حوزه مهدویت بوده است. پایه یازدهم ۱۱۳ فراوانی (۹۰/۴ درصد)، پایه دوازدهم ۱۲ فراوانی (۹/۶ درصد) داشته‌اند و در پایه دهم توجهی به مهدویت نشده است. در رشته علوم انسانی، به مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۵۵ فراوانی (۴۴ درصد)، «روایات معصومین در زمینه مهدویت» با ۱۵ فراوانی (۱۲ درصد)، «امامت و رهبری امام عصر عصر رجاء الشریف» با ۱۴ فراوانی (۱۱/۲ درصد)، «ویژگی‌های حکومت امام عصر عصر رجاء الشریف»، «موعود و منجی در ادیان» هر کدام با ۱۲ فراوانی (۹/۶ درصد) بیش‌ترین توجه شده است و به مؤلفه‌های «رویدادها و وقایع زندگی امام» با ۷ فراوانی (۵/۶ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۶ فراوانی (۴/۸ درصد)، «علت غیبت» با ۴ فراوانی (۳/۲ درصد) توجه کمتری شده است

جدول (۱۴): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی

مؤلفه‌ها	پایه	دهم	یازدهم	دوازدهم	مجموع	درصد
علت غیبت	۰	۰	۴	۰	۴	۳/۲
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۰	۰	۴۳	۱۲	۵۵	۴۴
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۶	۰	۶	۴/۸
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشريف</small>	۰	۰	۱۲	۰	۱۲	۹/۶
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۱۲	۰	۱۲	۹/۶
رویدادهای و وقایع زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشريف</small>	۰	۰	۷	۰	۷	۵/۶
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۱۵	۰	۱۵	۱۲
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشريف</small>	۰	۰	۱۴	۰	۱۴	۱۱/۲
مجموع	۰	۰	۱۱۳	۱۲	۱۲۵	۱۰
درصد	۰	۰	۹۰/۴	۹/۶	۱۰۰	

سؤال چهارم: وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته‌های علوم

تجربی و ریاضی - فیزیک، در خصوص توجه به مؤلفه‌های مهدویت چگونه است؟

الف) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه دهم رشته‌های علوم تجربی و ریاضی

مطابق با جدول (۱۵) در پایه دهم رشته‌های علوم تجربی و ریاضی، هیچ اشاره‌ای به

موضوع مهدویت نشده است.

جدول (۱۵): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های پایه دهم رشته‌های تجربی و ریاضی

مؤلفه‌ها	کتاب‌ها	دین و زندگی ۱ کد ۱۱۰۲۰۴	فارسی ۱	مجموع	درصد
علت غیبت	۰	۰	۰	۰	۰
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۰	۰	۰	۰	۰
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۰	۰	۰	۰	۰
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشريف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۰	۰	۰
رویدادهای تاریخی زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشريف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۰	۰	۰
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشريف</small>	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۰	۰	۰	۰	۰

ب) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه یازدهم رشته‌های علوم تجربی و ریاضی

مطابق با جدول (۱۶) در کتاب‌های درسی مشترک پایه یازدهم رشته‌های علوم تجربی

و ریاضی، ۸۶ پاراگراف (بند)، در حوزه مهدویت بوده است. کتاب *دین و زندگی ۲* (کد ۱۱۰۲۰۴)، با ۷۷ فراوانی (۸۹/۵ درصد)، *فارسی ۲* با ۷ فراوانی (۱۸/۱ درصد) و *تاریخ معاصر ایران* با ۲ فراوانی (۲/۳ درصد) بیش‌ترین توجه را به موضوع مهدویت داشته‌اند. در این پایه تحصیلی به مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۳۴ فراوانی (۳۹/۵ درصد)، «ویژگی‌های حکومت امام عصر عجل‌الله‌تعالی» با ۱۲ فراوانی (۱۴ درصد)، «موعود و منجی در ادیان» و «روایات معصومین علیهم‌السلام در زمینه مهدویت» هر کدام با ۱۰ فراوانی (۱۱/۶ درصد) توجه بیشتری شده و به مؤلفه‌های «امامت و رهبری امام عصر عجل‌الله‌تعالی» با ۸ فراوانی (۹/۳ درصد)، «رویدادهای زندگی امام» با ۷ فراوانی (۸/۱ درصد)، «علت غیبت» با ۴ فراوانی (۴/۷ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۱ فراوانی (۱/۲ درصد) توجه کمتری شده است.

جدول (۱۶): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی پایه یازدهم رشته‌های علوم تجربی و ریاضی

کتاب‌های درسی مؤلفه‌ها	دین و زندگی ۲ کد ۱۱۰۲۰۴	فارسی ۲	تاریخ معاصر ایران	مجموع	درصد
علت غیبت	۴	۰	۰	۴	۴/۷
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران	۲۷	۷	۰	۳۴	۳۹/۵
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور	۱	۰	۰	۱	۱/۲
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل‌الله‌تعالی</small>	۱۲	۰	۰	۱۲	۱۴
موعود و منجی در ادیان	۸	۰	۲	۱۰	۱۱/۶
رویدادهای زندگی امام عصر <small>عجل‌الله‌تعالی</small>	۷	۰	۰	۷	۸/۱
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۱۰	۰	۰	۱۰	۱۱/۶
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل‌الله‌تعالی</small>	۸	۰	۰	۸	۹/۳
مجموع	۷۷	۷	۲	۸۶	۱۰۰
درصد	۸۹/۵	۱۸/۱	۲/۳	۱۰۰	

ج) تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته‌های علوم تجربی و ریاضی

مطابق با جدول (۱۷) در کتاب‌های درسی مشترک پایه دوازدهم رشته‌های علوم تجربی و ریاضی، در کتاب *درسی هویت اجتماعی*، یک پاراگراف (بند) در حوزه مهدویت بوده است و این پاراگراف در زمینه مؤلفه «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» بوده است.

جدول (۱۷): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم رشته‌های تجربی و ریاضی

مؤلفه‌ها	دروس	دین و زندگی ۳ کد ۱۱۲۲۰۴	فارسی ۳	هویت اجتماعی	مجموع
علت غیبت		۰	۰	۰	۰
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران		۰	۰	۱	۱
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور		۰	۰	۰	۰
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>		۰	۰	۰	۰
موعود و منجی در ادیان		۰	۰	۰	۰
رویدادهای زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>		۰	۰	۰	۰
روایات معصومین در زمینه مهدویت		۰	۰	۰	۰
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>		۰	۰	۰	۰
مجموع		۰	۰	۱	۱

د) جمع‌بندی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته تجربی و ریاضی

مطابق با جدول شماره (۱۸)، در کتاب‌های درسی مشترک دوره متوسطه دوم رشته‌های تجربی و ریاضی، ۸۷ پاراگراف (بند)، در حوزه مهدویت بوده است. پایه یازدهم با ۸۶ فراوانی (۹۸/۹ درصد) بیش‌ترین فراوانی را داشته و پایه دوازدهم با ۱ فراوانی (۱/۱ درصد) و پایه دهم (بدون مورد) توجه کافی به حوزه مهدویت نداشته‌اند. در این رشته تحصیلی، به ترتیب به مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۳۵ فراوانی (۴۰/۲ درصد)، «ویژگی‌های حکومت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف» با ۱۲ فراوانی (۱۳/۸ درصد)، «موعود و منجی در ادیان» و «روایات معصومین عجل الله تعالی فرجه الشریف در زمینه مهدویت» هر کدام با ۱۰ فراوانی (۱۱/۵ درصد) بیش‌ترین توجه شده و به مؤلفه‌های «امامت و رهبری امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف» با ۸ فراوانی (۹/۲ درصد)، «رویدادها و وقایع زندگی امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف» با ۷ فراوانی (۸ درصد)، «علت غیبت» با ۴ فراوانی (۴/۶ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۱ فراوانی (۱/۱۵ درصد) توجه کمتری شده است.

جدول (۱۸): فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم رشته‌های تجربی و ریاضی

مؤلفه‌ها	پایه	دهم	یازدهم	دوازدهم	مجموع	درصد
علت غیبت		۰	۴	۰	۴	۴/۶
مسئولیت‌ها و وظایف منتظران		۰	۳۴	۱	۳۵	۴۰/۲
شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور		۰	۱	۰	۱	۱/۱۵
ویژگی‌های حکومت امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشریف</small>		۰	۱۲	۰	۱۲	۱۳/۸

مؤلفه‌ها	پایه	دهم	یازدهم	دوازدهم	مجموع	درصد
موعود و منجی در ادیان	۰	۰	۱۰	۰	۱۰	۱۱/۵
رویدادهای و وقایع زندگی امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشريف</small>	۰	۰	۷	۰	۷	۸
روایات معصومین در زمینه مهدویت	۰	۰	۱۰	۰	۱۰	۱۱/۵
امامت و رهبری امام عصر <small>عجل الله تعالی فرجه الشريف</small>	۰	۰	۸	۰	۸	۹/۲
مجموع	۰	۰	۸۶	۱	۸۷	۱۰۰
درصد	۰	۰	۹۸/۹	۱/۱	۱۰۰	

سؤال پنجم: آیا بین فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی رشته علوم انسانی با رشته‌های تجربی و ریاضی تفاوت معنی‌دار وجود دارد؟

نتایج مندرج در جدول (۱۹) نشان می‌دهد که فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی رشته علوم انسانی ۱۲۵ مورد (۵۹ درصد) و در کتاب‌های درسی مشترک رشته‌های علوم تجربی و ریاضی - فیزیک، ۸۷ مورد (۴۱ درصد) می‌باشد. نتایج آزمون خی دو، معنی‌دار بودن این تفاوت را نشان می‌دهد. ($\chi^2 = 6/4, p < /05$)

جدول ۱۹: نتایج آزمون خی دو به منظور مقایسه فراوانی

مؤلفه‌های هویت ملی در رشته‌های علوم انسانی و تجربی ریاضی

رشته	فراوانی مشاهده شده	درصد	فراوانی مورد انتظار	مقدار خی دو	df	p
علوم انسانی	۱۲۵	۵۹	۱۰۶	۶/۴	۱	p < /05
تجربی-ریاضی	۸۷	۴۱	۱۰۶			
مجموع	۲۱۲	۱۰۰	۲۱۲			

نتیجه‌گیری

آموزه مهدویت از جمله ارزشمندترین و سرنوشت‌سازترین سرمایه‌های اخلاقی و معنوی بشریت است که باید ضمن صیانت از آن، به گسترش و انتقال مطلوب آن به نسل جدید اقدام کرد. نهاد آموزش و پرورش نقش اساسی در انتقال آموزه مهدویت ایفا می‌کند. در نظام‌های آموزشی متمرکز (هم‌چون نظام آموزشی ایران)، کتاب‌های درسی، به عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین ابزار و رسانه آموزشی، جهت انتقال مفاهیم، معانی و ارزش‌های مورد نظر به دانش‌آموزان مورد استفاده قرار می‌گیرد. از این نظر محتوای کتاب‌های درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است و تحلیل و بررسی این محتوا برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی مضاعف دارد. بر این اساس، در پژوهش حاضر، وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول و

دوم در خصوص توجه به مؤلفه‌های مهدویت بررسی شده است. یافته‌های این پژوهش نشان داد که:

۱. در دوره ابتدایی ۱۲۳ پاراگراف (بند) مربوط به حوزه مهدویت بوده است. به ترتیب پایه‌های پنجم با ۴۲ فراوانی (۳۴ درصد)، پایه چهارم با ۲۹ فراوانی (۲۳/۶ درصد)، پایه ششم با ۲۸ فراوانی (۲۲/۸ درصد)، پایه دوم با ۱۵ فراوانی (۱۲/۲ درصد)، پایه سوم با ۹ فراوانی (۷/۳ درصد) بیش‌ترین توجه را به مؤلفه‌های مهدویت داشته‌اند. در پایه اول ابتدایی هیچ توجهی به مؤلفه‌های مهدویت نشده است. در این دوره، به ترتیب به مؤلفه‌های «رویدادها و وقایع زندگی امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف» با ۳۴ فراوانی (۲۷/۶ درصد)، «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» و «امامت و رهبری امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف» هر کدام با ۲۵ فراوانی (۲۰/۳ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» و «ویژگی‌های حکومت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف» هر کدام با ۱۷ فراوانی (۱۳/۸ درصد)، توجه بیشتری شده است و به مؤلفه‌های «روایات معصومین علیهم السلام در زمینه مهدویت» با ۴ فراوانی (۳/۳ درصد)، «علت غیبت» با ۱ فراوانی (۰/۸ درصد) توجه کمتری شده است و به مؤلفه «موعود و منجی در ادیان» هیچ اشاره‌ای نشده است.

۲. در دوره متوسطه اول ۵۶ پاراگراف (بند) مربوط به حوزه مهدویت بوده است. پایه نهم با ۵۱ فراوانی (۹۱ درصد)، پایه هشتم با ۵ فراوانی (۹ درصد) بیش‌ترین توجه را به مؤلفه‌های مهدویت داشته‌اند. و در پایه هفتم هیچ اشاره‌ای به مؤلفه‌های مهدویت نشده است. در این دوره به مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۳۳ فراوانی (۵۹ درصد)، «ویژگی‌های حکومت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف» با ۷ فراوانی (۱۲/۵ درصد) توجه بیشتری شده و به مؤلفه‌های «رویدادها و وقایع زندگی امام علیه السلام» و «روایات معصومین در زمینه مهدویت» با ۴ فراوانی (۷/۱ درصد)، «امامت و رهبری امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف» با ۲ فراوانی (۳/۶ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۱ فراوانی (۱/۸ درصد) توجه کمتری شده است.

۳. در دوره متوسطه دوم رشته علوم انسانی، ۱۲۵ پاراگراف (بند) مربوط به حوزه مهدویت بوده است. پایه یازدهم ۱۱۳ فراوانی (۹۰/۴ درصد)، پایه دوازدهم ۱۲ فراوانی (۹/۶ درصد) داشته‌اند و در پایه دهم توجهی به مهدویت نشده است. در رشته علوم انسانی، به مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۵۵ فراوانی (۴۴ درصد)، «روایات معصومین در زمینه مهدویت» با ۱۵ فراوانی (۱۲ درصد)، «امامت و رهبری امام عصر» با ۱۴ فراوانی (۱۱/۲ درصد)، «ویژگی‌های حکومت امام عصر»، «موعود و منجی در ادیان» هر کدام با ۱۲ فراوانی (۹/۶ درصد)

درصد) بیش‌ترین توجه شده است و به مؤلفه‌های «رویدادها و وقایع زندگی امام» با ۷ فراوانی (۵/۶ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۶ فراوانی (۴/۸ درصد)، «علت غیبت» با ۴ فراوانی (۳/۲ درصد) توجه کمتری شده است.

۴. در کتاب‌های درسی مشترک دوره متوسطه دوم رشته‌های تجربی و ریاضی، ۸۷ پاراگراف (بند)، در حوزه مهدویت بوده است. پایه یازدهم با ۸۶ فراوانی (۹۸/۹ درصد) بیش‌ترین فراوانی را داشته و پایه دوازدهم با ۱ فراوانی (۱/۱ درصد) و پایه دهم (بدون مورد) توجه کافی به حوزه مهدویت نداشته‌اند. در این رشته تحصیلی، به ترتیب به مؤلفه‌های «مسئولیت‌ها و وظایف منتظران» با ۳۵ فراوانی (۴۰/۲ درصد)، «ویژگی‌های حکومت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف» با ۱۲ فراوانی (۱۳/۸ درصد)، «موعود و منجی در ادیان» و «روایات معصومین علیهم السلام» در زمینه مهدویت» هر کدام با ۱۰ فراوانی (۱۱/۵ درصد) بیش‌ترین توجه شده و به مؤلفه‌های «امامت و رهبری امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف» با ۸ فراوانی (۹/۲ درصد)، «رویدادها و وقایع زندگی امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف» با ۷ فراوانی (۸ درصد)، «علت غیبت» با ۴ فراوانی (۴/۶ درصد)، «شرایط و ویژگی‌های عصر ظهور» با ۱ فراوانی (۱/۱۵ درصد) توجه کمتری شده است.

۵. فراوانی مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی رشته علوم انسانی ۱۲۵ مورد (۵۹ درصد) و در کتاب‌های درسی مشترک رشته‌های علوم تجربی و ریاضی - فیزیک، ۸۷ مورد (۴۱ درصد) می‌باشد. نتایج آزمون خی دو، معنی دار بودن این تفاوت را نشان می‌دهد.

نتایج فوق نشان می‌دهد در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول و دوم توجه کافی به حوزه مهدویت نشده است. این یافته با نتایج تحقیقات مرزوقی (۱۳۸۷)، امینی و همکاران (۱۳۹۱)، ادیب و همکاران (۱۳۹۲) همسو می‌باشد. عدم توجه کافی به مؤلفه‌های مهدویت در کتاب‌های درسی، سبب می‌شود که دانش‌آموزان درک جامعی از آموزه‌های مهدویت نداشته باشند. این مسئله می‌تواند سبب شکل‌گیری برداشت‌های انحرافی از معارف مهدویت و انتظار شود.

بر اساس نتایج این پژوهش، به مؤلفان کتاب‌های درسی توصیه می‌شود: ۱. در همه پایه‌های تحصیلی به حوزه مهدویت توجه شود؛ ۲. توجه به حوزه مهدویت، محدود به دروس معارف اسلامی نشود و در دروس فارسی، مطالعات اجتماعی و تاریخ هم توجه بیشتری به حوزه مهدویت شود؛ ۳. در کتاب‌های درسی توجه متعادلی به مؤلفه‌های مهدویت شود و در تدوین محتوای کتاب‌های درسی، به مؤلفه‌های مغفول توجه شود.

منابع

- ادیب، یوسف و همکاران، بررسی تحلیلی- نظری راه کارهای بهبود عملکرد نهادهای تربیتی جمهوری اسلامی ایران در تربیت زمینه ساز ظهور، فصل نامه مشرق موعود، سال ۷، شماره ۲۶، ۱۳۹۲.
- ادیب، یوسف، ادراک دانش آموزان فارغ التحصیل سوم متوسطه نظری از مهدویت: پژوهشی پدیدارشناسانه، دوفصل نامه تربیت اسلامی، سال ۹، شماره ۱۹، ۱۳۹۳.
- امینی، محمد و همکاران، تحلیل محتوای کتاب های درسی هدیه های آسمانی و فارسی مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت، فصل نامه مطالعات اسلام و روان شناسی، سال ۶، ش ۱۰، ۱۳۹۱.
- بقایی، حسین و همکاران، الگوی مفهومی - عملیاتی راه انداز تربیت مهدوی در نظام آموزشی کشور، فصل نامه مشرق موعود، سال ۷، شماره ۲۶، ۱۳۹۲.
- بیابانگرد، اسماعیل، روش های تحقیق در روان شناسی و علوم تربیتی، تهران، نشر دوران، ۱۳۸۴.
- جعفری هرنندی، رضا، تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به مباحث مهدویت، فصل نامه مشرق موعود، سال ۶، شماره ۲۴، ۱۳۹۱.
- جعفری هرنندی، رضا؛ نجفی، حسن، بررسی میزان توجه به مؤلفه های مهدویت در برنامه های درسی دوره متوسطه ایران، فصل نامه مشرق موعود، سال ۷، شماره ۲۶، ۱۳۹۲.
- جعفری هرنندی، رضا و همکاران، بررسی و مقایسه میزان توجه به مفاهیم مهدویت در کتاب های درسی معارف اسلامی آموزش و پرورش (از سال ۱۳۳۰ تا ۱۳۸۷)، سال ۱۳، دوره ۲، شماره ۲۱، ۱۳۹۵.
- چناری، مهین؛ بیطرفان، فاطمه، انتظار و راهبردهای تربیتی زمینه ساز، مجموعه مقالات همایش دکترین مهدویت، تربیت زمینه ساز: راهبرها و راهکارها، ج ۱، قم، مؤسسه آینده روشن، ۱۳۹۳.
- حکیم زاده، رضوان و همکاران، میزان توجه به موضوع مهدویت و انتظار در کتاب های منتخب دروس معارف اسلامی دانشگاه ها، فصل نامه مشرق موعود، سال ۹، شماره ۳۳، ۱۳۹۴.
- ساروخانی، باقر، روش های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۳.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۱.

- سند ملی برنامه درسی، شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱.
- کریپندورف، کلوس، تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران، نشر نی، ۱۳۹۴.
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر، روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی، ترجمه نصر و همکاران، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۴.
- مرزوقی، رحمت‌الله، سیمای مهدویت در برنامه‌های آموزشی مدارس: رویکردی به فلسفه انتظار، فصل‌نامه تربیت اسلامی، سال ۳، شماره ۷، ۱۳۸۷.
- مکارم شیرازی، ناصر، حکومت جهانی مهدی عجل الله تعالی فرجه الیک، قم، نسل جوان، ۱۳۸۴.
- موسوی گیلانی، سیدرضی، شرق‌شناسی و مهدویت، قم، بنیاد فرهنگی مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الیک، ۱۳۷۹.
- نجفی، محمد و همکاران، نگاهی به فلسفه تربیتی انتظار موعود، فصل‌نامه مشرق موعود، سال هفتم، شماره ۲۱، ۱۳۹۲.
- نوریان، محمد، تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی، تهران: انتشارات گویش نو، ۱۳۸۹.
- نیکلس، ادری و هاوارد، راهنمای عملی برنامه‌ریزی درسی، ترجمه داریوش دهقان، تهران، انتشارات قدیانی، ۱۳۸۱.
- وزارت آموزش و پرورش، کتاب‌های درسی دوره‌های ابتدایی و متوسطه اول و دوم، ۱۳۹۷.
- یارمحمدیان، محمدحسین، اصول برنامه‌ریزی درسی، تهران، انتشارات یادواره کتاب، ۱۳۹۰.
- Altbach, P. C. , Textbook in American society: Politics, and Pedagogy. Albany, NY: state university of New York Press, 1991.